

FOJBE – ZLOČIN ALI UPRAVIČENO KAZNOVANJE.
ODMEVI ARETACIJ, DEPORTACIJ IN USMRTITEV
MED LOKALNIM PREBIVALSTVOM V JULIJSKI KRAJINI

Nevenka TROHA

Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: nevenka.troha@inz.si

IZVLEČEK

Članek obravnava odnos lokalnega prebivalstva Julijske krajine do jugoslovanskih osvoboditeljev in do ukrepov, ki so jih maja 1945 izvajale jugoslovanske zasedbene oblasti. Doživljanje prebivalstva je bilo v skladu z njihovimi narodnostnimi in/ali socialnimi opredelitvami izrazito bipolarno. Za Jugoslaviji naklonjene je bil to čas veselja in kaznovanja za izvršene zločine, za tiste, ki so hoteli Italijo, pa čas nove okupacije, strahu in nasilja nad Italijani, krivimi le svojega italijanstva. Te delitve so se ob veliki pomoči politične propagande ohranjale v naslednjih desetletjih in se deloma ohranjajo še danes.

Ključne besede: fojbe, jugoslovanska zasedbena oblast, jugoslovanska zasedba, Julijska krajina

LE FOIBE – UN CRIMINE O UN GIUSTIFICATO CASTIGO.
ECHI DI ARRESTI, DEPORTAZIONI ED ESECUZIONI PRESSO
LA POPOLAZIONE DELLA VENEZIA GIULIA

SINTESI

L'articolo esamina il rapporto della popolazione della Venezia Giulia nei confronti dei liberatori jugoslavi ed i provvedimenti decisi nel maggio 1945 dalle autorità jugoslave d'occupazione. La popolazione visse quelle misure in maniera diametralmente opposta, secondo la nazionalità e/o le convinzioni sociali. Per i filo jugoslavi era il tempo dei festeggiamenti e del castigo per i crimini commessi, per i filo italiani quello di una nuova occupazione, della paura e delle violenze sugli italiani, colpevoli solo della loro italianità. Queste divisioni, con il grande contributo

della propaganda politica, continuarono nei decenni successivi, mantenendosi, in parte, sino ai giorni nostri.

Parole chiave: foibe, autorità jugoslave d'occupazione, occupazione jugoslava, Venezia Giulia

Medvojne delitve

Narodnostno mešano območje Julijske krajine, ki ga je Italija zasedla leta 1918 in priključila z rapalsko pogodbo novembra 1920, je že med drugo vojno zahtevala Jugoslavija. Tam je namreč živela več kot četrtnina Slovencev (in veliko Hrvatov), ki je bila vse od leta 1918 izpostavljena raznarodovanju, ki je v času fašizma preraslo v kulturni genocid. Po napadu na Jugoslavijo sta najprej italijanska oblast, nato pa nemški okupator in njegove kolaboracionistične enote tudi na Primorskem in v Istri izvajala skrajno nasilje, med katerim je bilo pobitih več tisoč ljudi in požgane številne vasi.

V Julijski krajini se je že med vojno ob ločnici fašizem – protifašizem izoblikovala tudi ločnica med tistimi, ki so hoteli ohranitev Italije (rapalska meja), med njimi so bili samo Italijani, tako fašisti kot del protifašistov, in onimi, ki so hoteli Jugoslavijo (slovenska etnična meja¹), med njimi so bili poleg Slovencev in Hrvatov, ki jim je Jugoslavija pomenila zagotovitev narodnostnega obstoja, tudi številni italijanski levičarji, ki jim je Jugoslavija pomenila socialno osvoboditev. Opredelitev za eno ali drugo državo je bila tako pogojena z narodnostnimi in /ali socialnimi opredelitvami. Oblikovala sta se dva tabora, proitalijanski in projugoslovanski, ki sta se v času pogajanj o mirovni pogodbi z Italijo, ki je vključevala tudi mejna vprašanja, med seboj ostro spopadala.

Slovensko osvobodilno gibanje je vse od leta 1941 delovalo tudi na Primorskem. Po italijanski kapitulaciji in prihodu Nemcev pa je na območjih, kjer je bila močnejša prisotnost Italijanov, delovalo tudi italijansko osvobodilno gibanje, ki se je povezovalo s tistim v Furlaniji. Odporniški gibanji sta bili zasnovani na različnih osnovah, italijansko kot koalicija, slovensko kot enotna fronta, ki so jo vodili komunisti. Občasno je sicer prihajalo do sodelovanja, ki pa ga ni oviralo le različno ideološko izhodišče obeh odporištev, ampak predvsem povsem nasprotujoče si mejne zahteve. Ko je tik pred koncem vojne propadel tudi zadnji poskus sporazuma, sta bili zadnje dni aprila 1945 v Trstu organizirani dve vzporedni vstaji, ki sta ju vodila italijanski Na-

---

1 Slovenska etnična meja v skladu s teorijo o pripadnosti mest zaledju teče po meji strnjene naselitve slovenskega prebivalstva. Znotraj nje so tako tudi kraji, zlasti mesta z večinsko drugorodnim prebivalstvom, na zahodu z Italijani.

rodnoosvobodilni odbor za Julijsko krajino (Comitato di liberazione nazionale Giuliano, CLNG) in Komanda mesta Trst. Vsaka stran je pričakovala svojega osvoboditelja, Angloameriške sile in Jugoslovansko armado in v drugem prepoznavala okupatorja (Troha, 1998, 11–48).

Odnos prebivalstva do osvoboditeljev – jugoslovanskih zasedbenih enot

Zaradi nevarnosti, da bi boj proti "italijanskim imperialistom" (=CLNG) dobil značaj boja med Italijani in Slovenci, je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja naročilo inštruktorju Oblastnega komiteja KPS za Slovensko primorje Albinu Dujcu, naj se opre na pozive italijanskega osvobodilnega gibanja v severni Italiji, ki je prek radia pozivalo Italijane v Trstu, naj sodelujejo z enotami Titove Jugoslavije in v narodni vstaji (AS I, 1). Tudi generalni sekretar KPI Palmiro Togliatti je 30. aprila 1945 v skladu z že prej sprejeto politiko svoje stranke, ki je podpirala jugoslovansko zasedbo Julijske krajine, ne pa tudi priključitve, v imenu vodstva KPI poslal poziv tržaškim delavcem, naj sprejmejo Titove čete kot osvoboditeljice in naj z njimi sodelujejo. Zaradi tega poziva so vodstva drugih italijanskih strank Togliattija kasneje obtožila, da je poslal telegram podpore jugoslovanski priključitvi Trsta (Pallante, 1980, 253, 254).

Čete IX. korpusa in 4. armade so 1. maja 1945 osvobodile in zasedle območje do Soče ter tam vzpostavile jugoslovansko vojaško zasedbeno oblast. Vprašanje zasedbe Julijske krajine je ob koncu vojne ostalo nerešeno in tako so poleg jugoslovanskih enot 2. maja na del spornega območja (v Trst, Gorico, Tržič – Monfalcone) prišle tudi enote 8. britanske armade. Ta dvojna zasedba je trajala do 12. junija 1945, to je do uveljavitve sporazuma med Jugoslovani in Angloameričani o razdelitvi Julijske krajine ne dve zasedbeni conii.

Med 40-dnevno dvojno zasedbo so upravo v vsej Julijski krajini izvajale jugoslovanske oblasti, ki jih je tamkajšnje prebivalstvo, v skladu s svojimi narodnostnimi in/ali socialnimi opredelitvami, različno sprejelo. Za velik del prebivalstva, ki ga "politika ni zanimala", med njimi so bili zlasti Italijani, medtem ko je bilo med Slovenci zaradi preteklosti, ki jih ni mogla pustiti neprizadete, teh bistveno manj, je konec vojne pomenil predvsem mirno življenje in socialno gotovost (AS III, 1). Do jugoslovanskih zasedbenih oblasti so bili sprva ravnodušni, nato pa so se začeli od njih odvracati zaradi ostre represije, ki so jo vodile oblasti, zaradi problemov s prekrbno itd. (AS I, 2). Tako je jugoslovanska oblast v Trstu že sredi maja 1945 ugotavljala, da ji razen delavstva ostali italijanski sloji niso izrazito naklonjeni, da je večina prebivalstva ne podpira, veliko pa ji je bilo tudi sovražnih (AS I, 3).

Občutke tistih, ki so zahtevali Italijo, je opisal Silvio Benco: "Po celem svetu se je v tistih dneh smejal mir, v Trstu sta vladala teror in bolečina. /.../ Nikoli ni Trst trpel tako krute deformacije svojega obraza in sprevrženja svojih čustev" (Benco,

1945, 7, 8). Prihod jugoslovanskih oblasti so doživljali kot veliko travmo, hujšo, kot je bila nemška okupacija, saj so bili za slednjo prepričani, da je le začasna. Ali kot piše v poročilu italijanski vladi iz srede maja 1945: "Trst, najbolj italijansko mesto po krvi, kulturi, čustvovanjih, jeziku, zgodovini in tradiciji je padel iz nacifašističnega suženjstva v še hujše. Ali je morda to svoboda, ki je bila obljubljena ljudem in za katero je bilo prelito toliko krvi?" (ASDMAE, 1) Za ljudi, ki so hoteli ohranitev Italije, sta Julijska krajina in Trst maja 1945 doživljala najhujše in najbolj žalostne dneve v svoji zgodovini, zato so zahtevali, da nihče ne sme sodelovati "z okupatorjem, novimi imperialisti, slabšimi od prvih" (ASDMAE, 2). Prevečala jih nista le odpor do Jugoslavije, ampak tudi, vsaj veliko večino med njimi, mržnja do "Slovanov", do "barbarov, ki z vzhoda ogrožajo sveto italijansko zemljo", in so bili zato nesposobni realno presojeti. Le manjši del, zlasti krogi okrog CLNG, je Slovincem in Hrvatom zagotavljal manjšinske pravice. A tudi oni niso bili sposobni povsem preseči nekaterih stereotipov, ki so se jih oklepali v preteklih desetletjih, in kljub deklariranemu protifašizmu niso bili pripravljeni na enakopraven dialog z "manjvredno raso" (Quarantotti Gambini, 1985, 161, 162).

Veliko Italijanov pa je pozdravilo prihod jugoslovanskih enot kot osvoboditev, zlasti delavci v Trstu in Tržiču (Monfalcone), med katerimi so bili mnogi slovenskega porekla. V Trst so prihajali v času največjega razcveta v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja ter se nato postopoma poitalijanili. Italijanske države niso doživljali kot svoje, tudi velika večina Italijanov med njimi ne, saj so v njej živeli skoraj izključno v času fašizma, ki je poleg narodnosti najbolj zatiral delavsko gibanje. V slovensko osvobodilno gibanje so se v okviru odborov Delavske enotnosti množično vključili že med vojno in ostali naklonjeni Jugoslaviji vse do objave resolucije informbiroja junija 1948 (AS I, 4).² Izbrali so Jugoslavijo, ker so, deloma tudi pod vplivom jugoslovanske propagande, verjeli, da bodo priključeni k državi, ki je bila del velike socialistične družine na čelu s Sovjetsko zvezo, ki je bila njihov vzornik (AS I, 5). Eden najvidnejših tamkajšnjih italijanskih komunistov Leopoldo Gasparini je na skupščini Goriškega okrožja 3. julija 1945 dejal: "Pozvani smo, da tukaj ustvarimo ne le nov red v Primorju, temveč tudi nov red v Evropi. Zato moramo ojačati demokratične sile tukaj in v Italiji. /.../ Titovi partizani, Slovenci in Italijani, smo zmagali na vojaškem polju, sedaj moramo izbojevati tudi politično zmago" (AS I, 6). Poleg delavstva je jugoslovanske oblasti podprl tudi del levo usmerjene italijanske inteligence in nekateri iz drugih slojev, zlasti na Goriškem (AS, 1).

Prihod Jugoslovanske armade s slovenskimi partizani v mesta, ki jih je dotlej še zasedal okupator, je z navdušenjem pozdravila velika večina primorskih Slovencev, ki so prihod jugoslovanskih enot sprejeli ne le kot osvoboditev izpod okupatorja,

---

2 Med akcijo zbiranja podpisov za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji avgusta in septembra 1945 so v delavskih centrih zbrali veliko podpisov Italijanov, v Trstu 32.427, Miljah 2.540, Tržiču 9.587.

ampak zlasti kot konec italijanske oblasti na tem območju. Zato so se množično vključili v slovensko osvobodilno gibanje in podprli njegove zahteve po Zedinjeni Sloveniji v federalni Jugoslaviji, v kateri so prepoznali državo, ki se je lahko uprla italijanskim pritiskom. Njeno povezavo s Sovjetsko zvezo so razumeli tudi v okviru vseslovanstva, kot "naslonitev na Rusijo, ki edina lahko zaščiti naše interese" (AS I, 7). Pri mnogih primorskih Slovencih pa se je narodnostni, ki je bila vsem skupna, pridružila še opredelitev za državo, v kateri so gradili socializem in ljudsko oblast.

Kot je Titu poročal Edvard Kardelj, so Slovenci v Trstu, Gorici in drugod na Primorskem ob osvoboditvi "dobesedno ponoreli od navdušenja za Jugoslavijo" (AS I, 8). Eden najvidnejših primorskih krščanskih socialcev in duhovnik Virgil Šček je takole opisal prihod partizanov v Lokev pri Sežani: "29. dan aprila 1945. Ob 5. uri popoldne se prikažejo prvi tanki in na njih jugoslovanski vojaki: v vasi so ustavili; ljudje so bili presenečeni, od veselja noreli. Tekali so v hiše po že pripravljene zastave, na poti so čakali množice in vzklikali: Živio naši fantje! Ženske in moški so delili cigarete, cvetlice, pijače. Na prvem tanku smo videli 8 fantov in eno partizanko. Vsi so bili ožarjeni od veselja nad nepričakovanim sprejemom. Neka ženska je prašala: Kam greste? Odgovor: Trst osvobodit!" (Šček, 1945, 196) V osvobojenem Trstu so, kot je zapisal obveščevalec Ozne, "z vseh oken visele naše, sovjetske in italijanske zastave. Seveda največ je bilo ruskih. Po hišah so bili nalepljeni razni letaki, ki so vzpodbujali naše borce itd. 3. V. se je vršila manifestacija na trgu Unità (glavni tržaški trg, op. NT). Vse skupine manifestantov so prihajale v redu in disciplini. Prebivalstvo Trsta je bilo zelo navdušeno. Nepopisno veselje je vladalo med italijanskim kakor slovenskim delavstvom. Pri Slovencih je bilo navdušenje še večje vsled tega, ker so prvič na tem trgu slišali slovensko besedo" (AS III, 2). Obenem pa je bilo tudi med njimi zaznati nezadovoljstvo zaradi pomanjkanja hrane in črne borze. Precej mladih je zbežalo pred mobilizacijo. Navdušenje so zmanjševale tudi nekatere nepravilnosti zlasti vojske in Ozne, kot so bile zaplembe, rekvizicije in aretacije (AS I, 9).

Množične aretacije in usmrtitve so pravična kazen za fašistične zločine

"Takoj čistiti, toda ne na nacionalni bazi, temveč na bazi fašizma" (AS I, 10). Tudi na osnovi tega navodila s konca aprila 1945 so jugoslovanske oblasti v Julijski krajini, največ v Trstu in Gorici, prve dni maja aretirale več tisoč ljudi. Velik del aretiranih je bil kmalu izpuščen, ostali so bili po sojenjih pred hitrimi vojaškimi sodišči usmrčeni in vrženi v kraška brezna (fojbe) ali pa deportirani v Jugoslavijo, kjer so nekateri iz različnih vzrokov umrli. Več ljudi je bilo usmrčenih tudi brez sojenja. Med usmrčenimi (po zbranih podatkih je bilo med umrlimi 1600 ljudi, ki so imeli stalno bivališče na območju današnje Tržaške pokrajine in Goriške pokrajine v njenih rapalskih mejah) je bilo veliko tistih, ki so bili povezani s fašizmom in z nacističnim okupatorjem, a tudi nekaj antifašistov, tistih, ki jih je doletelo osebno

maščevanje, usmrčenih po pomoti (Troha, 1998, I). Jugoslovanske oblasti so poleg tega, da so hotele kaznovati krivce fašističnih in vojnih zločinov, poskušale vzpostaviti razmere, v katerih bi bila mogoča tako priključitev k Jugoslaviji kot vzpostavitev t. i. ljudske oblasti, zato je represija zajela tudi del tistih, ki so bili nasprotni Jugoslaviji in socializmu.

Nevropsihiater Janko Kostnapfel je na posvetu *Odpor – nujnost ali ne* poudaril: "Štiri medvojna leta so bila za večino slovenskega naroda (naj sama dodam tudi za italijanske protifašiste) nepojmljivo huda. /.../ Seveda se je med vojno /.../ izoblikoval nad slovenskim narodom /.../ težak oblak sovraštva in maščevanja. /.../ Ta temen oblak je lebdel nad našim narodom dolga medvojna leta in vseboval je poldrugi milijon maščevalnih "deževnih kapelj". Ob koncu vojne je, žal, prišlo do njegove sedimentacije" (Kostnapfel, 2001). Tako so ljudje iz t. i. projugoslovanskega tabora, Slovenci, Hrvati in Italijani, ki so preživeli več kot dvajsetletno fašistično in nato vojno nasilje, množične aretacije, ki so prve dni maja 1945 zajele Julijsko krajino, zlasti Trst in Gorico, doživljali skoraj izključno kot zaslužen kaznovanje. Zahtevali so pravično kazen za zločine, ki so jo razumeli tudi kot maščevanje za pretrpelo gorje. Glasilo OF Primorski dnevnik je 15. maja 1945 zapisal: "Mimo množice so prihajali ujeti fašisti. Množice so se vznemirjale, hrup je bil vedno večji, čulo se je vedno več groženj. Množice so hotele obračunati, hotele so soditi svoje tlačitelje, hotele so enkrat za vselej dokazati, kaj so čutile" (Primorski dnevnik). Sekretar goriškega okrožja KP Julijske Krajine Julij Beltram je na zborovanju aktivistov v Šempasu 3. julija 1945 poudaril: "Milijoni žrtev zahtevajo od nas maščevanja, zahtevajo pravično kazen vseh tistih, ki so krivi zločinov nad nedolžnimi prebivalci. Mi bomo svojo dolžnost, svojo obvezo tisočim padlim do kraja izpolnili" (AS 1, 6). Naj navedem še zapis enega najvidnejših krščanskih socialcev duhovnika Virgila Ščeka. Opisal je pogreb partizanov, ki so padli v zadnjih bojih pri Bazovici: "Prvikrat je svirala jugoslovanska godba, slovenskih zastav je bilo na stotine. /.../ Ob sprevedu v Bazovici sem videl ženske v špalirju. Klečale so in jokale." In nadaljeval: "Tisti dan so pripeljali na Bazovico tržaške kvesturine, ki so 25 let mučili našince po ječah. Gledati so morali naše zastave, zvečer so jih postrelili in pometali v jame" (Šček, 1945). Ali pa Ščekova izjava britanskemu oficirju, ki je avgusta 1945 preiskoval dogajanje v Bazovici: "V nekem zbirnem taborišču je bilo okrog 150 civilistov, ki si jih po obrazih lahko prepoznal kot pripadnike kvesture. Te osebe so bile zaslišane. Prebivalstvo jih je hotelo samo kaznovati, a so temu nasprotovali oficirji 4. armade. Te osebe so bile zaslišane in sojeno jim je bilo v navzočnosti vsega prebivalstva, ki jih je obtoževalo. Takoj, ko je bil kdo priveden na zaslišanje, se je približala skupina štirih ali petih žensk in ga obtoževala, da je ubil ali mučil enega od njihovih sorodnikov ali da je požgal njihove hiše. Obtožene osebe so obrcali in pretepali, a so skoraj vse zanikale svojo krivdo. Skoraj vsi so bili obsojeni na smrt" (PRO, 1).

Ljudje so dopolnjevali tudi sezname osumljenih, v veri, da bodo pomagali dokončno uničiti fašizem in ohraniti težko priborjeno svobodo. Te prijave, med katerimi je bilo veliko anonimnih, ne moremo imeti, razen izjemoma, za ovaduštvo. V poročilu tržaške Ozne 18. maja 1945 lahko preberemo: "Sam Škedenj, katerega lahko smatramo kot center proletarskega dela Trsta, je pokazal, da je pripravljen očistiti svoje vrste fašističnih elementov in imamo take slučaje, ko je delavstvo odstranilo svoje mojstre in predelavce, kakor tudi uradnike, ki so bili kot fašisti zasedli najboljša mesta. S številnimi dopisi na obtožnicah potrjujejo, da razumejo pomen borbe, kakor tudi razumejo, da je težje priborjeno svobodo obdržati, kakor si jo priboriti. Tudi ljudstvo v Sv. Ani, Kolonkovcu, Sv. M. Magdaleni spodnji je politično precej zrelo. Kljub temu, da jim manjka širšega obzorja z občudovanjem zre uspehe in rezultate naše nove Jugoslovanske armade, katere zasluga je, da imamo danes osvojen Trst" (AS III, 3).

Velika večina ljudi je bila tudi prepričana, da so bile aretacije in usmrtnitve izvedene po predpisih in zakonih, da so bila sojenja legalna in da je prav to razlikovalo ravnanje jugoslovanskih oblasti od stihijskega maščevanja drugje po Evropi, tudi v Italiji. Na seji partijskega aktiva za Goriško avgusta 1945 je bilo poudarjeno: "Vprašanje fojb, kraških jam, koncentracijskih taborišč mislim, da je jasno. V vsaki borbi so žrtve in borbe v Julijski krajini so bile med najtršimi v Evropi. Kar se tiče hitre obsodbe nekaterih brez sodišča, moramo ugotoviti, da jih je bilo v Julijski krajini mnogo manj kot v Milanu, Torinu itd. Na te obtožbe, ki so jih brza sodišča ustvarila v Milanu, ne mislim dajati kritike, ampak je to obtožba proti tistim, ki tam niso pustili postaviti ljudsko oblast in tako omogočiti zakonito čiščenje fašistov. Mi smo ustvarili ljudska sodišča in s tem preprečili, da bi se nezakonito postopalo proti predstavnikom fašizma. Edino resnična ljudska oblast je sposobna zakonito čistiti državo fašističnih ostankov. Tisti, ki danes radi tega obsojajo Jugoslavijo, delajo to zato, ker jokajo za temi, ki so bili obsojeni. To so tisti, ki morajo en mesec razpravljati, ali je Petain vojni zločinec ali ne. Mi nočemo takega norčevanja iz naših teženj po očiščenju naroda vseh izdajalcev in kolaboracionistov" (AS I, 11).

Obenem so pogosto posredovali pri oblasteh za tiste, ki so bili neupravičeno zaprti, ali pa protestirali ob izpustitvah tistih, za katere so menili, da so zakrivali zločine. Potem ko so bili od srede maja 1945, tudi zaradi burnih odmevov v Italiji, številni aretirani izpuščeni, je poročevalec Ozne zapisal: "Ljudstvo v Trstu se sedaj sprašuje, zakaj so se ti elementi izpustili, zakaj so oni toliko žrtvovali, če so vendar na svobodi fašisti, squadristi, kolaboracionisti, republikini, špijoni in mučitelji. Iz taborišč prihajajo celo taki, ki so sodelovali v akcijah proti partizanom na Krasu in v Istri. Lahko se zgodi, da bomo spet videli bataljon M. Tako govori in komentira ljudstvo povratek raznih elementov iz taborišč" (AS I, 12).

Protestirali so tudi proti enačenju ravnanja nacističnega okupatorja in jugoslovanskih zasedbenih oblasti v Julijski krajini. Med takimi je tudi primerjava taborišča za

vojne ujetnike v Borovnici z Dachauom. V taborišču v Borovnici, v katerem je bila takrat zaprta večina italijanskih vojnih ujetnikov, zajetih maja 1945, so bile prvih mesecev zaradi velikega števila ujetih, neurejene prehrane po vsej državi, neurejenih bivalnih in higienskih razmer ter krutosti nekaterih paznikov razmere res zelo slabe in je precej ujetnikov umrlo (ASDMAE, 3; 4; 5). Deloma tudi zaradi neobveščenosti in vere v pravičnost novih jugoslovanskih oblasti, so imeli vesti o razmerah v taborišču za čisto propagando. Tako je Julij Beltram 3. julija 1945 na zborovanju aktivistov Goriškega okrožja izjavil: "Nasilje novih Dachau taborišč širom vse Slovenije, kjer se preganja in muči 30 tisoč nasilno odgnanih Italijanov iz Gorice in Trsta. Grozote, ki naj bi se vršile v teh taboriščih presegajo tiste v zloglasnih nemških taboriščih, kjer so v masah umirali ljudje. Nočemo tudi trditi, da je v teh taboriščih najbolje in vsega dovolj. Danes nimajo potrebne hrane niti tisti ljudje, ki so v tej borbi vse žrtvovali, vse izgubili. Naravno je, da so prvi ti na vrsti. Nočemo tudi trditi, da ni bil kdo v začetku pomotoma aretiran ali mobiliziran. Vršile so se tudi razorožitve ljudi, ki so zgrabili za orožje, da skupno z nami preženejo okupatorja za vedno iz naše zemlje. Tudi taki primeri so se dogajali. Toda primerjati danes naša taborišča s tistima taborišči alla Dachau je zločinsko. Še večji zločin je primerjati trpljenje pošteni in nedolžnih ljudi, žen in otrok s pravično kaznijo, ki je doletela fašistične zločince" (AS I, 6).

Množične aretacije in usmrtitve so zločin nad nedolžnimi Italijani

Povsem drugače so aretacije in množične usmrtitve sprejemali ljudje, ki so bili naklonjeni Italiji. Med njimi so množične aretacije ustvarile vzdušje terorja, saj so bili aretirani mnogi, ki so le simpatizirali s fašizmom ali pa še tega ne. Kljub temu, da je bila velika večina aretiranih kmalu izpuščena, je ostala negotovost, da se lahko naslednji dan ponovi isto. Strah so še povečevali dogodki, ki so se ob kapitulaciji Italije septembra 1943 zgodili v Istri (t. i. istrske fojbe), ko so pripadniki hrvaškega osvobodilnega gibanja usmrtili več sto ljudi, še bolj zato, ker je te dogodke nacistična propaganda uspešno izrabljala. 5. maja 1945 je v Trstu prišlo do protijugoslovanskih demonstracij, med katerimi je jugoslovanska vojska streljala na demonstrante in pet ljudi ubila, nekaj deset pa ranila.

Če je bila pri tistih, ki so zahtevali Jugoslavijo, v ospredju zahteva po kaznovanju krivcev za prestano gorje, so bili pri tistih, ki so hoteli Italijo, poleg strahu in zaskrbljenosti za usodo odpeljanih, v ospredju tudi predsodki do "slovanskih barbarov" in pa prepričanje o večvrednosti italijanske civilizacije in kulture, pri tem pa so povsem pozabili na fašistično in vojno nasilje. K takšnemu razumevanju dogajanja je veliko pripomogla tudi široka protijugoslovanska kampanja italijanskih oblasti, ki so že maja 1945, zlasti pa potem med mirovnimi pogajanjmi, t. i. fojbe poskušale prikazati kot eno največjih tragedij vojne. Nasilje jugoslovanskih oblasti naj bi "celo doseglo

mejo, ki je dotlej ni poznala zgodovina človeških nesreč" (ASDMAE, 6). Aretacije in deportacije jugoslovanskih oblasti so bile nelegalne, ker zasedbena oblast ne sme deportirati ljudi z zasedenega območja. "Tak način je prakticirala samo Nemčija in je bil splošno obsojan", pišejo v poročilu italijanskega zunanjega ministrstva in dodajajo, da je za sojenje političnih deliktov na svojem območju pristojna le Italija (ASDMAE, 7; 8; 9).

Nasprotovanje zlasti svojcev odpeljanih je bilo še toliko večje, ker jugoslovanske oblasti niso odgovarjale na njihova vprašanja o tem, kam in zakaj so bili odpeljani. Tržaška Ozna, verjetno pa tudi goriška, je dobila direktivo, da ne sme sprejemati nobenih posredovanj za zaprte, zaradi katere je protestiral najvidnejši predstavnik slovenskih oblasti v Trstu Boris Kraigher in zahteval, naj se posredovanja zbirajo pri pokrajinskem tožilcu (AS I, 13). Alfonz Dolhar, javni tožilec za mesto Trst, je pisal svojemu nadrejenemu: "Prosili so, da naj poizkusimo zvedeti, kje se njihovi svojci nahajajo. Dosledno so vsi tožili, da jim ne dajo nikjer nikakih vesti in podatkov, čeprav so svojci nekaterih že dalj časa zaprti, tudi po tri tedne. Doslej so jim na vsaki komandi in na vsakem uradu zatrjevali, da ne vedo ničesar, končno jih napotijo na drugo komando ali urad, kjer se postopek ponovi. Jasno je, da iščejo ti ljudje nato zaščito in podporo pri zaveznikih in tako lahko ugotovimo, odkod prihajajo posebna poročila o položaju v Trstu v italijanskem radiju. /.../ Če bi svojcem zapornikov povedali kraj, kjer se trenutno nahajajo, bi nam že to pridobilo nekaj zaupanja v naš pravni red, ljudstvo bi spoznalo, da gre vse po zakonu, da se javnosti ne bojimo" (AS I, 14).³ Za zaprte so posredovale tudi projugoslovanske organizacije in njihovi najvišji funkcionarji v Julijski krajini, tako v času jugoslovanske zasedbe kot kasneje (AS I, 15).

Italijanski politični krogi so "fojbe" vse od maja 1945 dolga leta izrabljali v dnevnopolitičnih bojih. Bile so nov dokaz za slovensko oziroma slovansko barbarstvo, za genocidnost Slovanov (Slovencev, slavokomunistov), hkrati pa se je pozabljalo na leta fašističnega zatiranja in medvojne zločine. Z izrabljanjem nacionalnih čustev so tako pridobivali vedno širše sloje ljudi in deloma vplivali tudi na italijanske komuniste. Fojbe so tako vse do danes zaznamovale odnose med lokalnim prebivalstvom v Furlaniji – Julijski krajini in zlasti odnos večine do slovenske manjšine. Slednji so jugoslovanske oblasti naredile slabo uslugo, saj so poskušale usmrtitve prikriti, tudi tako, da nikoli niso objavile seznamov usmrčenih, niti o njihovi smrti obvestile svojcev.

Procesi proti t. i. infoibatorjem

Bolj v kontekstu politike kot ugotavljanja dejanske krivde so tudi sodni procesi proti domnevnim izvajalcem usmrtitev – infoibatorjem. Aretacije osumljenih in nato

³ Konec maja 1945 je bil v Trstu za javnega tožilca posebnega sodišča za sojenje fašističnih zločinov imenovan Adelmo Nedocho, ki je bil nato pristojen za ta vprašanja.

procesih, ki jih je vodila angloameriška Zavezniška vojaška uprava od poletja 1946 naprej, sta spremljali odobravanje in zadovoljstvo proitalijanskega prebivalstva (ASDMAE, 10). Na osnovi zbranih časopisnih podatkov je bilo v času med letoma 1945 in 1949 proti protifašistom ne le za dejanja med jugoslovansko zasedbo maja 1945, ampak tudi za delovanje med vojno in po juniju 1945, tudi za udeležbo na jugoslovanskih demonstracijah, sproženih 76 procesov, na katerih so sodili 324 ljudem, ki so bili skupaj obsojeni na 289 let, 10 mesecev in 14 dni zavora. Samo leta 1947 pa je bilo na devetih procesih sojeno 80 ljudem, ki so bili obsojeni skupaj na 125 let, 4 mesece in 8 dni zavora, kar je v povprečju več kot eno leto (Nazionalismo e neofascismo, 1977, 216). Procese proti slovenskim partizanom za dogajanja med vojno so poleg zavezniških vodile tudi italijanske oblasti na Goriškem, potem ko so na tem območju po uveljavitvi določil mirovne pogodbe 15. septembra 1947 ponovno prevzele vse pristojnosti, in to kljub zakonu predsednika republike o amnestiji za borce proti fašizmu iz leta 1946. Nekatere so celo obsodili na dosmrtno ječo.

Josip Ferfolja je v imenu sodnega odseka MOS Trst 31. oktobra 1947 poročal pravosodnemu ministrstvu v Ljubljani: "Kakor vam je znano, se vrše v Trstu v zadnjem času številni procesi proti našim aktivistom, bivšim funkcionarjem ljudske oblasti, ker so za časa našega režima po osvoboditvi leta 1945, vršeč svojo službeno dolžnost, stopali na prste fašističnim reakcionarjem, kolaboracionistom ali celo vojnim zločincem. Tukaj sedanje oblasti skušajo na vse možne načine umetnim potom skonstruirati te procese z očitnim namenom oblatiti našo NOB, našo ljudsko oblast in režim Titove Jugoslavije" (AS I, 16; 17; Fogar, 1985).⁴

Zaključek

Osvoboditev in jugoslovanska zasedba celotne Julijske krajine ter ukrepi, ki so jih izvajale jugoslovanske oblasti, zlasti množične aretacije, deportacije in usmrtitve – to dogajanje je bilo kmalu poimenovano z besedo fojbe –, je lokalno prebivalstvo doživljalo na povsem nasprotnem način. Za tiste Slovence, Hrvate in Italijane, ki so se aktivno vključili v protifašistični boj in zavzemali za priključitev k Jugoslaviji, je bil to čas navdušenja nad osvoboditvijo in kaznovanja zločincev. Za tiste Italijane, ki so podprli Italijo, tudi za del protifašistov med njimi, pa je bila to slavokomunistična okupacija, ki je bila hujša od nemške, usmrčeni pa so bili le nedolžni Italijani. Te delitve so se ob veliki pomoči politične propagande ohranjale v naslednjih desetletjih in se deloma ohranjajo še danes.

4 V poročilu odseka za sodstvo Mestnega osvobodilnega sveta Trst s 30. 10. 1947 izpostavijo proces proti štirim obtoženim (enemu je bilo sojeno v odsotnosti) zaradi preišljenega umora treh fašističnih miličnikov, ki so priznali svoje zločine in "katere je ljudska sodba v Velikem Repnu obsodila na smrtno kazen, ki je bila tudi izvršena".

FOJBE – CRIMES OR JUSTIFIED PUNISHMENT.
RESPONSE TO ARRESTS, DEPORTATIONS AND EXECUTIONS
AMONG THE LOCAL POPULATION IN VENEZIA GIULIA

Nevenka TROHA

Institute of Contemporary History, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1

e-mail: nevenka.troha@inz.si

SUMMARY

Along with the distinction between fascism and anti-fascism as early as during the war, another demarcation line developed in Venezia Giulia: the line between those who wished for the preservation of Italy (= Rapallo border), including Italian fascists and some anti-fascists, and those who looked forward to annexation by Yugoslavia (= Slovene ethnic border), including Slovenes and Croats who perceived Yugoslavia as an assurance of their national subsistence, and Italian leftists who believed Yugoslavia would bring about social liberation. The support for one or the other option was thus determined by national and/or social factors.

On 1st May, 1945, the troops of the 9th Corps and the 4th Army liberated and occupied the territory as far as the Soča river and established the Yugoslav military occupation authority, accepted by the local population depending in degree on their national and/or social beliefs. The majority of the population, 'not interested in politics', perceived the end of the war as the beginning of a quiet life and social security. At first they greeted Yugoslav occupation authorities with indifference; however, because of harsh repression and problems with supplies, among other factors, they gradually started turning away from them. Supporters of the preservation of Italy experienced the implementation of the Yugoslav occupation authority as a vast trauma, even worse than the German occupation. They were permeated not only by hostility to Yugoslavia but also, at least the vast majority, by hatred of the 'Slavs' and 'barbarians coming from the east to threaten the holy Italian soil', and were as such incapable of reasonable judgment. Only a minor segment of them, in particular those who participated in the resistance movement, acknowledged the minority rights of Slovenes and Croats; yet even they were unable to entirely suppress certain stereotypes.

A large segment of the Italian working class greeted the arrival of the Yugoslav troops as liberators. They opted for Yugoslavia, believing they would join a country that was a member of the large socialist family headed by their role model – the Soviet Union. The Yugoslav authorities were also supported by a part of the leftist Italian intelligentsia and to a degree by members from other classes, in particular in the region of Gorizia. The arrival of the Yugoslav army with Slovene partisans was greeted with enthusiasm by a vast majority of Slovenes from Venezia Giulia, who felt

that liberation and in particular the end of Italian authority in the area had finally come. In addition to the nationality factor, the choice of numerous Slovenes was determined by what they viewed as their participation in the establishment of the people's authority in Yugoslavia.

Similar conflicting responses were expressed by the local population in relation to mass arrests, deportations and executions (so-called foibe), exercised by the Yugoslav authorities in May, 1945. The people of the pro-Yugoslav faction, who had lived more than twenty years under fascist and then wartime terror, perceived the mass arrests almost exclusively as deserved punishment. They demanded just penalties for crimes and considered them to be a form of revenge for the terror they had suffered. In addition, the majority was convinced that the arrests and executions were conducted in compliance with regulations and laws, which in their eyes distinguished the actions of the Yugoslav authorities from blind revenge elsewhere in Europe. They would also appeal for the liberation of the unjustly arrested and protest if some, thought to be guilty, were let go.

However, the arrests and first information on executions were considered as acts of terror among supporters of Italy. Their fears and concern for the fate of the deported were coupled by prejudice toward 'Slavic barbarians' and confidence in the superiority of Italian civilization and culture; they entirely forgot the violence of fascism and war. Their perceptions of the events were widely influenced by the energetic anti-Yugoslav campaign of the Italian authorities. The opposition of the relatives of the deported was intensified by the fact that the Yugoslav authorities never provided any answers to their questions regarding the reasons for and destinations of deportation.

Starting in May, 1945, Italian political circles began to use the foibe in their daily political campaigns. Failing to remember the years of fascist oppression and war crimes, they considered the foibe additional evidence of Slovene or Slavic barbarity and the genocidal nature of Slavs (Slovenes, Slavo-communists). The Italian authorities exploited national feelings to influence wider and wider circles of people, and to a degree even the views of the Italian communists. Up to the present day the foibe have been a factor in determining the relations among the local population in Friuli Venezia-Giulia, in particular the attitude of the Italian majority toward the Slovene minority, which was certainly not improved by the methods of the Yugoslav authorities, who attempted to cover up the executions and never published lists of the executed nor informed their relatives about their deaths.

Key words: foibe, Yugoslav occupation authority, Yugoslav occupation, Venezia-Giulia

VIRI IN LITERATURA

- AS, 1** – Arhiv Republike Slovenije (AS), f. Edvard Kardelj, šk. 74. Depeša B. Kidriča E. Kardelju, 8. 5. 1945.
- AS I, 1** – AS I. F. Obkom KPS za Slovensko primorje, šk. 112. Pismo Obkom KPS za Slovensko primorje Albinu Dujcu, 28. 4. 1945.
- AS I, 2** – AS I. F. Zbirka gradiva organov in organizacij za boj proti fašizmu v coni A Julijske krajine (ZG JK), ae 114. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 18. 5. 1945.
- AS I, 3** – AS I. F. Mestni osvobodilni svet Trst (MOS), m. 2a. Zapisnik seje MOS, 15. 5. 1945.
- AS I, 4** – AS I. F. CK ZKS, depeše zvezni vladi, šk. 1. Depeša B. Kidriča E. Kardelju, nedatirana.
- AS I, 5** – AS I. F. 26 JK, ae 90. Poročilo 3. sektorja Ozne Trst, 9. 5. 1945.
- AS I, 6** – AS I. F. Okrožni komite Komunistične partije Julijske krajine (OK KPJK) za Goriško, m. 7. Zapisnik skupščine Goriškega okrožja, 3. 7. 1945.
- AS I, 7** – AS I. F. OK KPJK za Goriško, m. 5. Izvleček diskusije na sestanku z intelektualci, 25. 4. 1946.
- AS I, 8** – AS I. F. Edvard Kardelj, šk. 29. Depeša E. Kardelja J. Brozu, 5. 5. 1945.
- AS I, 9** – AS I. F. Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO), m. 3. Dopis javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst S. Peterina javnemu tožilcu za Slovenijo J. Stantetu, 12. 6. 1945.
- AS I, 10** – AS I. F. CK KPS, ae 91. Depeša CK KPS Obkom KPS za Slovensko primorje št. 89, 29. 4. 1945.
- AS I, 11** – AS I. F. OK KPJK za Goriško, m. 1a. Zapisnik seje partijskega aktiva, 24. 8. 1945.
- AS I, 12** – AS I. F. ZG JK, ae 421. Situacijsko poročilo, nepodpisano, 18. 7. 1945.
- AS I, 13** – AS I. F. Boris Kraigher, šk. 1. Depeša št. 262 B. Kraigherja CK KPS, za B. Kidriča in I. Mačka, 21. 5. 1945.
- AS I, 14** – AS I. F. PNOO, m. 3. Pismo javnega tožilca za Trst A. Dolharja javnemu tožilcu za Slovensko primorje in Trst S. Peterinu, 29. 5. 1945.
- AS I, 15** – AS I. F. MOS Trst, m. 7a, intervencije za izpustitev.
- AS I, 16** – AS I. F. ZG JK, ae 147. Poročilo MOS Trst, odseka za sodstvo o procesih proti obtoženim sodelovanja v aretacijah in likvidacijah maja 1945, 17. 12. 1947.
- AS I, 17** – AS I. F. ZG JK, ae 147. Poročilo MOS Trst, odseka za sodstvo, 31. 10. 1947.
- AS II, 1** – AS II. F. PNOO, fasc. 29. Prijava javnega tožilca za Slovensko primorje in Trst S. Peterina poverjeništvu Ozne za mesto Trst, 13. 5. 1945. Prijava o kvesturinih, ki so grozili ljudem z aretacijami, 20. 5. 1945.
- AS III, 1** – AS III. 301/55, Ozna za okrožje Trst. Politično poročilo (Ivo), 24. 5. 1945.

- AS III, 2** – AS III. 301/55, Ozna za okrožje Trst. Situacijsko poročilo za Trst od aprila do 14. maja, 14. 5. 1945.
- AS III, 3** – AS III. 301/55, Ozna za okrožje Trst. Situacijsko poročilo (Slovenko), 18. 5. 1945.
- ASDMAE, 1** – Archivio storico-diplomatico del Ministero degli affari esteri (ASDMAE), Affari politici (AP) 1941–1945, Jugoslavia, b. 149. Vojaško poročilo o vstaji domoljubov v Trstu 30. aprila 1945, 12. 5. 1945.
- ASDMAE, 2** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 6. Poročilo Akcijskega odbora Julijske krajine, nedatirano.
- ASDMAE, 3** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 23. Splošno poročilo o ustanovitvi in pogojih v jugoslovanskih ujetniških taboriščih za Italijane, februar 1947.
- ASDMAE, 4** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 8. Poročilo o obisku Elene Marsan v taboriščih v Jugoslaviji. Ne pustimo umreti naših bratov, 1. 7. 1945.
- ASDMAE, 5** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 12. Poročilo Carla Chelnerija o položaju v Borovnici, 28. 7. 1945.
- ASDMAE, 6** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 12. Prijave nekaterih jugoslovanskih zverinstev proti italijanskim vojakom in civilistom, 30. 8. 1949.
- ASDMAE, 7** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 34. Opomnik za Urad za zvezo. Italijanski državljani, deportirani s strani jugoslovanskih oblasti, 13. 11. 1945.
- ASDMAE, 8** – ASDMAE, AP 1945–1950, Jugoslavia, b. 34. Opomnik za generalno direkcijo Italijanski državljani iz Julijske krajine, deportirani s strani jugoslovanskih oblasti, 9. 11. 1945.
- ASDMAE, 9** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 34. Opomnik za generalni sekretariat. Ravnanje z italijanskimi vojnimi in civilnimi interniranci v Jugoslaviji, 12. 4. 1946.
- ASDMAE, 10** – ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavia, b. 4. Položaj v Julijski krajini, 30. 9. 1946
- PRO, 1** – Public Record Office (PRO), FO 371/48953R/15263/92. Poročilo Investigation Committee of Venezia Giulia, 2. del, 14. 11. 1945, poglavje 3, poročila o fojbah, izjava Virgila Ščeka.
- Benco, S. (1945):** Contemplazione del disordine. V: Maserati E.: L'occupazione jugoslava di Trieste. Maggio-giugno 1945. Udine, Del Bianco, 137–139.
- Fogar, G. (1985):** Appunti storico-politici sul secondo dopoguerra a Trieste 1945–1985. 40 anni di politica a Trieste. Giovani di ieri e di oggi a confronto. Trieste.
- Quarantotti Gambini, P. A. (1985):** Primavera a Trieste. Trieste, Italo Svevo–Dedolibri.

- Kostnapfel, J. (2001):** Diskusija. V: Čepič, Z., Velagič, T. (eds.): Odpor 1941. Zbornik s posveta ob 60-letnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Ljubljana, Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije–Glavni odbor Zveze združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije, 92–94.
- Nazionalismo e neofascismo (1977):** Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945–1975. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Pallante, P. (1980):** Il PCI e la questione nazionale. Friuli-Venezia Giulia 1941–1945. Udine.
- Primorski dnevnik,** 15. 5. 1945. Trst.
- Šček, V. (1945):** Lokavske starine, III. del. Rokopis. Hrani Župnijski urad Lokev. Dokument je avtorici odstopil Boris Bandelj.
- Troha, N. (1998):** Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe. Ljubljana, Arhiv Republike Slovenije.
- Troha, N. (1998):** Genocid ali kaznovanje fašističnih zločincev. Kdo so bili usmrčeni maja 1945 v Tržaški pokrajini. V: Granda, S., Šatej, B. (eds.): Množične smrti na Slovenskem. Zbornik referatov. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije – Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 285–302.